

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розкриті та проаналізовані умови формування професійної відповідальності фахівців різних спеціальностей. Знайдений спільний алгоритм формування якостей професійно відповідального спеціаліста, що включає чотири етапи: перший – пізнавальний; другий – отримання практичного досвіду; третій – контроль; четвертий – самовдосконалення, розвиток. Визначено умови формування професійно відповідального вчителя початкових класів з урахуванням специфіки цієї спеціальності.

Ключові слова: професійна відповідальність, педагог, умови, методи, прийоми, якості, формування.

Царенко А. Умовия формування професіональної ответственности будущих учителей младших классов.

В статье раскрыты и проанализированы условия формирования профессиональной ответственности специалистов разных специальностей. Найден общий алгоритм формирования качеств профессиональной ответственности специалиста, что включает четыре этапа: первый – познавательный; второй – получение практического опыта; третий – контроль; четвертый – самосовершенствование, развитие. Определили условия формирования профессионально ответственного учителя начальных классов с учетом специфики этой специальности.

Ключевые слова: профессиональная ответственность, педагог, условия, методы, приемы, качества, формирование.

На сучасному етапі розвитку суспільства в Україні проходять активні зміни в усіх сферах життєдіяльності, це спричинено не лише бажанням нашої держави відповідати європейському рівню, а й інтенсивним розвитком новітніх технологій та зміні поглядів на життя. Тому до вчителя сьогодні теж змінюються вимоги суспільства. Сучасний учитель початкових класів повинен мати високий рівень професіоналізму та високу компетентність, що відображається в умінні розвиватись, відповідально ставитись до власних обов'язків, знаходити гуманний підхід до кожного свого учня, бажанні постійно самовдосконалюватись, розвиватись, навчатись, самореалізовуватись, критично ставитись до результатів своїх зусиль, використовувати компетентно підібрані методи, прийоми, доводити заплановані дії до кінця зі збереженням рівня

якості та своєчасності, бути готовим нести відповідальність за свої дії.

Зважаючи на це, нинішній системі вищої освіти необхідні зміни, нові умови для формування професійної відповідальності майбутніх учителів початкових класів.

Професійна відповідальність уже була предметом дослідження в педагогіці такими науковцями, як Л. Бешеvecь, С. Букша, О. Мухаметшин, В. Романов, В. Татенко та інші. Проте формування професійної відповідальності майбутніх учителів початкових класів в умовах вищого навчального закладу досліджено недостатньо.

Мета статті – визначити та дослідити умови формування професійної відповідальності майбутніх учителів початкових класів.

Формування особистості – це складний багатогранний процес, що відбувається протягом усього життя під дією економічних, соціальних та психологічних факторів. Проте найбільше професійних якостей майбутній фахівець здобуває під час навчання у вищому навчальному закладі. Нинішня система освіти створює умови для отримання інформації студентом та відтворення її, тому професійна відповідальність фахівця в таких умовах формується не зовсім повноцінно.

С. Букша виокремлює чотири групи умов формування професійної відповідальності. Перша група – являє собою методи переконання і навіювання, їх мета – створення моральної установки, що скерована на свідомість людини. Друга група – це тренінги, проекти та вправи. Їх ціль – закріплення відповідальної поведінки на практиці. Третя група – методи, направлені на вольові якості особистості, реалізуються за допомогою схвалення, вимог та контролю. Четверта група – це прийоми виховної роботи, а саме: самопізнання, самооцінка та саморозвиток [2].

Дослідженням професійної відповідальності педагогів займалась Л. Бешеvecь. Учена пропонує формувати професійну відповідальність використовуючи такі умови:

– гуманізація процесу співпраці майбутнього спеціаліста та викладача. Вчена стверджує, що процес активної взаємодії, взаємоповаги дає можливість студентові розвиватись та стати професіоналом. А переживання позитивних емоцій та бачення себе учасником педагогічного процесу сприятливо впливає на розвиток професійної відповідальності;

– у період вивчення педагогічних дисциплін, проходження педагогічної практики, під час самостійної роботи доречним є використання задачного підходу, принципу ролівої перспективи (педагогічні задачі, ігри, роліві ситуації, творчі завдання), диференціації та індивідуалізації навчання. Використання цих прийомів має на меті розвиток мотивації, критичного та педагогічного мислення та закріплення наявних умінь;

– моделювання професійних ситуацій (мета – вдосконалити вміння, викликати зацікавленість майбутньою професією);

– направлення всіх виховних дій на розвиток регуляторної основи діяльності майбутніх фахівців. Регуляторна основа формує поняттєвий апарат мислення педагога – принципи та критерії оцінки практичної діяльності. При прийнятті рішення педагог орієнтується на власний поняттєвий апарат. Тому, на думку вченої, навчальний процес повинен бути організований таким чином, щоб студенти розуміли зміст, структуру та критерії професійної відповідальності та розуміли важливість її значення;

– закріплення самоаналізу та самооцінки отриманих результатів під час власної навчальної діяльності, сформованості рівня професійних якостей, що відображає професійну відповідальність [1]. Отже, вчена розглядає професійну відповідальність майбутніх учителів як інтеграційну якість та пропонує її формувати комплексно з інтелектуальними, моральними, емоційними та вольовими характеристиками особистості. При цьому науковець показала, що професійна відповідальність не формується достатньою мірою лише при передачі інформації про досліджуваний феномен. Позитивно впливає на процес формування професійної відповідальності використання творчого та емоційного підходу, що надає можливість студенту розкрити себе та отримати позитивну оцінку відносно своєї діяльності.

О. Торшевська пропонує використовувати такі умови формування професійної відповідальності майбутніх учителів початкових класів в педагогічних коледжах: використання предметно-перетворювальної, науково-дослідницької, суспільнокорисної діяльності з метою розвитку духовності та моральності; використання завдань рефлексивно-аналітичної спрямованості; постійний розвиток взаємодії в співпраці студента та

викладача; використання тренінгів; упровадження наукової програми «Шлях у досконалість» [9].

На думку вченої, для ефективного формування досліджуваного феномена має велике значення виконання роботи студентами самостійно. Ми погоджуємося з такою думкою вченої, оскільки при виконанні самостійної роботи студенти навчаться аналізувати рівень своїх знань, бачитимуть необхідність їх вдосконалення, використовуватимуть на практиці, навчаться планувати бажаний результат та нести за нього відповідальність, що і є розвитком професійної відповідальності.

О. Мухаметшин сформулював три умови формування професійної відповідальності майбутніх спеціалістів: спецкурс, що включає в себе отримання знань студентами про зміст, об'єм, якості професійно відповідального спеціаліста; соціально значущий практикум, деонтологічна ситуація, ситуаційні вправи – мають на меті розвинути самопізнання студентів; соціально-освітня діяльність майбутніх фахівців, що передбачає самореалізацію. Конструювання задач: навчальних, життєво-практичних, професійно-практичних [5]. У цьому дослідженні науковець робить наголос на успішність формування цього феномена при достатньому інформуванні студентів про професійну відповідальність спеціаліста, її критерії та структуру. Також учений розвиває окреслений феномен у комплексі: інформування про професійну відповідальність; перевірка набутих знань та вдосконалення самими студентами під час деонтологічних ситуацій, соціального практикуму та ситуаційних вправ.

Важливою для нашого дослідження є думка В. Татенко, він пропонує такі умови формування професійної відповідальності: знання моральних норм, оскільки такі умови можна використовувати й для студентів вищого навчального закладу з метою формування професійної відповідальності. На думку вченого, вивчення моральних норм буде більш продуктивним, якщо дитина виступає і об'єктом, і суб'єктом морально прийнятих норм [8].

Т. Манцурова у своєму дисертаційному дослідженні використовує такі умови, для формування професійної відповідальності соціального педагога: підвищення рівня знань студентів стосовно змісту професійної відповідальності; розвиток гуманістичної позиції; застосування практико-орієнтованої соціально-педагогічної діяльності [3].

Д. Шепетько розробив модель професійного розвитку спеціаліста, яка включає: діагностику наявного рівня професійної відповідальності; тренінги особистих якостей, що будуть необхідні в професійній компетенції фахівця; лекції, наповнені інформацією про професійну відповідальність [10].

Роботи О. Манцурова, Д. Шепетько присвячені формуванню професійної відповідальності фахівців різних спеціальностей, але мають спільні етапи реалізації, а саме: надання інформації про професійну відповідальність; виявлення рівня розвитку професійної відповідальності у студентів та розвиток цього феномена чи його корекція.

В. Романов вважає, що для розвитку професійної відповідальності майбутніх учителів необхідно використовувати проблемні завдання, що стають складнішими з кожним заняттям [6]. Використання таких умов для формування професійних якостей фахівця, що були запропоновані В. Романовим дасть можливість вдосконалити наявні якості, здобути нові та навчитись аналізувати власні дії, що стане опорою для саморозвитку та самокритичності фахівця в майбутньому.

Р. Миленковою було впроваджено ряд педагогічних підходів для формування професійної відповідальності студентів: індивідуальний (групою студентів досліджується особистість та її рід діяльності, робляться припущення про ближні та дальні цілі розвитку її якостей); професіографічний (розробка професійних партнерів поведінки особистості та її професійної унікальності); принцип розвитку (врахування змін стосовно тих, що будуть чи вже є можливостями людини); культурологічний (професійна відповідальність є елементом структури культури спеціаліста).

Вчена реалізувала педагогічні підходи під час освітнього процесу за допомогою: інтегрованих лекцій (одночасно з отриманням інформації студентам проводять бліц-опитування, мозковий штурм, бесіди); рефлексивні практикуми (моделювання професійних ситуацій); ігро-технічні тренінги [4]. Використання таких технологій надає можливість викладачеві одночасно приділити увагу всім студентам та скорегувати процес формування професійної відповідальності, використавши нові методи чи прийоми.

Аналізуючи роботи вище наведених науковців щодо умов формування професійної відповідальності, можна виокремити

основні чотири групи методів, які найчастіше використовуються: взаємодія педагога та студентів з гуманістичним спрямуванням та творчим наповненням, що має на меті створення теоретичної основи щодо розуміння професійної відповідальності, її структури критеріїв; практичний досвід (реалізується під час проходження практики, тренінгів, вправ та розроблення проектів); контроль педагогом процесу набуття нових професійних якостей; самовдосконалення та саморозвиток набутих професійних якостей, реалізується в майбутньому при виконанні професійних обов'язків.

Отже, ми проаналізували роботи Л. Бешеvecь, С. Бикова, Т. Манцурова, Р. Миленкова, О. Мухаметшин, В. Романова, В. Татенко, О. Торшевської, Д. Шепетько, знайшли спільні етапи формування професійної відповідальності незалежно від спеціальності та врахували особливості педагогічної діяльності вчителя початкових класів, виокремили основні три умови формування професійної відповідальності вчителів початкових класів: моделювання навчальних та виробничих ситуацій з можливістю вільного вибору; становлення професійної відповідальності майбутніх учителів початкових класів в умовах розвитку виховного середовища навчального закладу; залучення майбутніх учителів початкових класів до проектування соціальних програм під час проходження практики.

Невід'ємною складовою професіоналізму є професійна компетентність [1; 9; 7] – сукупність теоретичної та практичної готовності людини до виконання певної діяльності. Так, Т. Сорокіна характеризує професійну компетентність учителя як поєднання теоретичної та практичної готовності до виконання соціально-педагогічної діяльності [7]. А професійна відповідальність, на думку Л. Бешеvecь та О. Мухаметшин, – це інтеграційна особиста якість спеціаліста, яка має своє відображення в морально-правовому ставленні спеціаліста до своїх професійних обов'язків та вимагає обов'язкового виконання норм, правил, вимог, при цьому спеціаліст самостійно обирає та критично оцінює власні дії, а також передбачає їх наслідки [1; 9].

Отже, компетентність – це багаторівневе утворення, яке має тісний зв'язок із професійною відповідальністю, оскільки компетентність передбачає розвиток таких якостей: управлінські, організаторські якості, наявність ЗУН з обраною професією, гнучкість знань, умінь влучно використати різні педагогічні прийоми в

нестандартних ситуаціях, а професійна відповідальність передбачає якісне виконання своїх професійних обов'язків, що не можливе без знань останніх. Також неможливо реалізувати задумані методи, прийоми з учнями не лише без необхідних знань, а й без організаторський та управлінських умінь.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що різними дослідниками багато уваги приділено формуванню професійної відповідальності майбутніх фахівців, але всі вони реалізуються за допомогою таких етапів: перший – пізнавальний (отримання ЗУН, гуманна позиція та творча взаємодія педагога зі студентом); другий – отримання практичного досвіду (тренінги, вправи, проходження практики тощо); третій – контроль (написання звітів, презентацій); четвертий – самовдосконалення, розвиток. Проаналізувавши досвід формування професійної відповідальності спеціаліста іншими науковцями, ми виокремили три умови формування професійної відповідальності майбутніх учителів початкових класів. Реалізація цих педагогічних умов на практиці є основою наших подальших досліджень.

Література

- 1. Бешевец Л. В.** Формирование профессиональной ответственности будущих педагогов в условиях педвуза : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бешевец Людмила Васильевна. – Кривой Рог, 1997. – 184 с. **2. Букша С. Б.** Формирование профессиональной ответственности будущих специалистов [Электронный ресурс] / С. Б. Букша // Педагогика. – 2015. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/9_SNP_2015/Pedagogica/2_189401.doc.htm. **3. Манцурова Т. А.** Формирование профессиональной ответственности социального педагога в вузе : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Манцурова Татьяна Александровна. – Нижний Новгород, 2007. – 180 с. **4. Миленкова Р. В.** Механізми формування професійної відповідальності в процесі фахової підготовки студентів / Р. В. Миленкова // Педагогічні науки : теорія, історія, інновації, технології : наук. журнал. – 2010. – № 4. – С. 321–329. **5. Мухаметшин А. Т.** Организационно-педагогические условия формирования профессиональной ответственности будущего специалиста : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Мухаметшин Александр Тагирович – Москва, 2010. – 185 с. **6. Романов В. А.** Проблемные задания как условие формирования представлений о профессиональной ответственности у будущих учителей начальных классов [Электронный ресурс] / В. А. Романов // Педагогические науки. – 2015. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/2_KAND_2013/Pedagogica/2_125593.doc.htm. **7. Сорокина Т. М.** Формирование профессиональной компетенции будущего учителя начальной школы в условиях многопредметной вузовской кафедры / Т. М. Сорокина // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. – 2010. – С. 127–130. **8. Татенко В. А.** Трудный подросток : причины и следствия /

В. А. Татенко. – Киев : Радянська школа, 1985. – 174 с. **9. Торшевська О. В.** Психолого-педагогічні аспекти формування професійної відповідальності вчителів початкових класів в умовах педагогічного коледжу [Електронний ресурс] / О. В. Торшевська // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/104/17998-psixologo-pedagogichni-aspekti-formuvannya-profesijno%D1%97-vidpovidalnosti-vchiteliv-pochatkovix-klasiv-v-umovax-pedagogichnogo-koledzhu.html>. **10. Шепетько Д. В.** Становление профессиональной ответственности будущих специалистов в условиях модернизации современной высшей школы : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Шепетько Денис Викторович – Орел, 2011. – 176 с.

SUMMARY

Tsarenko A. Conditions of forming professional responsibility of future primary school teachers.

At the present stage of the society development active changes in all spheres of life are happening in Ukraine, it is not only the wish of our state to meet European standards, but also the intense development of new technologies and changing views on life which cause the process. Therefore, the demands of society as for the present-day teacher are also being changed. A modern primary school teacher needs to have a high level of professionalism, which is reflected in his/her ability to develop, to have a responsible approach to his/her own duties, to find humane approach to each of his/her pupil; in the desire to constantly improve, to have a critical view of the results of his/her efforts, to complete the planned actions preserving their level of quality and timeliness, in the willingness to take responsibility for his/her actions.

Forming a personality is a complex multifaceted process that lasts for the whole life under the influence of economic, social and psychological factors. However, most of the professional qualities are gained by the future specialist during his/her studying at university. Current education system creates conditions for students' obtaining in formation and its reproduction, so professional responsibility in such conditions is formed not quite fully.

The paper reveals and analyzes conditions of forming professional responsibility of specialists of different spheres. A common algorithm is found for forming qualities of a professionally responsible specialist; the one includes four stages: the first is cognitive; the second is getting practical experience; the third is control; the fourth is self-improvement, development. Taking into account the peculiarities of specialty conditions of forming a professionally responsible primary school teacher are defined, namely: simulation of training and professional situations with the possibility of free choice; developing future primary school teachers' professional responsibility in conditions of the development of the educational environment of the educational institution; involving future primary school teachers in designing social programs during their practice.

Key words: professional responsibility, educator, conditions, methods, qualities, forming.